

KONCEPTUALIZACIJA JAVNOSTI U SVJETLU IZVORA ISLAMA

Ekrem TUCAKOVIĆ

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
ekrem.tucakovic@rijaset.ba

SAŽETAK: Uprkos nedvosmislenim kur'anskim i hadiskim poticajima na društveni angažman muslimana, određena tumačenja izvora islama ostavljaju uvjerenje kako islam značajno limitira javno i aktivno kritičko promišljanje i angažirano društveno zagovaranje, naročito ukoliko te aktivnosti odudaraju od politike i prakse vladajućih struktura. Iz takvih pristupa i tumačenja poruke islama razumije se da su ograničene mogućnosti za konstituiranje aktivne i pluralne javnosti u muslimanskim društvima. Da li je, zaista, to tako? U ovom tekstu se propituje takav pristup i naglašava značaj teološko-teorijskog promišljanja javnosti kroz izvore islama, s uvjerenjem da će tekst potaknuti druge kredibilne muslimanske autore da se ozbiljnije i studioznije posvete ovom značajnom društvenom području iz pozicije izvora islama. Autor izražava uvjerenje da izvori islama daju širok okvir u kojem se može razvijati koncept javnosti komplementaran s islamskim vrijednostima koje je potrebno ugrađivati u savremene teorijske rasprave i komunikološke prakse.

Ključne riječi: javnost, javno mišljenje, izvori islama, vlast

Uvod

U islamskoj literaturi i promišljanju islamskih autoriteta fenomen *javnosti* ostao je teorijski zanemaren i teološki nesagledavan. *Javnost* nije prepoznata kao važna i specifična društvena stvarnost unutar koje se generiraju mnogi potencijali i nastaju različite inicijative, bilo pozitivne ili negativne za duhovni i materijalni život ljudi. Unatoč svjesnosti i svakodnevnom iskustvu koje govori u prilog moći i važnosti *javnosti*, čak i u vlastitim društvima, ona je potcijenjena i ignorirana kao područje islamskog teorijskog sagledavanja i proučavanja, te mogućeg ukorjenjivanja, makar nekih njenih elemenata, u izvorima i tradiciji islama. Čini se kao da je to nevažno društveno

područje da se teološki promišlja, ili, pak, isuviše neozbiljna tema i istraživačko područje za "ozbiljne" muslimanske alime.

Za ovaj rad korisno je u kratkim naznakama objasniti šta se ovdje podrazumijeva pod terminom *javnost*. U razumijevanju pojma i društvenog fenomena javnosti polazi se od savremenog društvenog, posebno političkog i komunikološkog, razumijevanja koncepta javnosti koji je zaklijan i razvijan u zapadnom (euro-američkom) svijetu i koji je svoj razvojni zamah i

afirmaciju zadobio nakon Francuske buržoaske revolucije. Premda ne postoji jedinstvena, usaglašena ili čvrsta definicija javnosti,¹ u njima se, bez obzira na različite teorijske pristupe ovom fenomenu, ipak nazire nekoliko zajedničkih elemenata. Naime, zajednički sadržilac u ovim definicijama jeste da javnost čini grupa ljudi koja raspravlja o određenom pitanju, problemu ili stanju u cilju iznalaženja rješenja i u tom pravcu poduzima određene aktivnosti.

Prva je opća odlika javnosti da su to okupljeni pojedinci koji formiraju

gdje komuniciraju pojedinci i grupe i gdje se formira stav i mišljenje (javno mnijenje) i 3. organizacioni princip rada državnih organa. (Nuhanović, 1998:118)

¹ Nejasnoće kod tumačenja pojma javnosti proizlaze iz višestrukosti njenog značenja. Javnost je: 1. skup angažiranih pojedinaca oko pitanja od opšteg interesa, 2. sfera (socijalni milje)

grupu oko nekog zajedničkog cilja, pitanja ili interesa. Druga je da se javnost (grupa) konstituira na raspravi i debati o određenom problemu i pitanju. Treća odlika javnosti jeste generiranje i uspostavljanje javnog mišljenja o određenim temama i pitanjima kao produkt pojedinačnih rasprava. Naime, individualni stavovi pretaču se u prevladajuće mišljenje, odnosno vode prema kreiranju javnog mnijenja/mišljenja.

Premda javno mišljenje proizlazi iz pojedinačnog ili privatnog mišljenja i diskusija o javnim poslovima, ono nije prosti zbir stavova ili pojedinačnih spoznaja određenih kategorija ljudi, nego je riječ o posve živom i dinamičnom procesu "izražavanja, prilagođavanja i usklađivanja ideja". (Katlip, 2006: 233) Prema tome, javno mišljenje nije skup ili suma nepovezanih ili sličnih mišljenja nekolicine ili mnogo pojedinaca, nego ono mišljenje koje nastaje o nekoj temi kao rezultat javno iskazanih, izdiskutiranih i u znatnoj mjeri usklađenih pojedinačnih mišljenja. Do takvog mišljenja dolazi se kroz raspravu i dijalog unutar javnog/socijalnog miljea u kojem mediji imaju iznimno važnu ulogu. Pojedini teoretičari građanskoj javnosti u demokratskom društvu namjenjuju ulogu posrednika između civilnog društva i države, odnosno u demokratskom društvu javnost, prema Habermasu, djeluje kao "organ samoposredovanja građanskog društva s državnom vlasti koja odgovara njegovim potrebama". (Tomić, 2008:79) S druge strane, javnom mišljenju u demokratskom društvu daje se izuzetna vrijednost, štaviše ono "smatra sebe vrhovnom istinom moderne države. Ono u demokratijama ograničava vlast vladalaca i donosi zakone u čijoj pripremi je učestvovalo". (Bal, 1997:71)

Fenomen javnosti i u teorijskom i u praktičnom pogledu je kompleksan,

dinamičan, transformativan i otuđa s mnogobrojnim implikacijama na društvene procese i odnose. O javnosti, njenom sadržaju i konstituiranju, utjecaju i manipulacijama javnošću raspravljalo se i raspravlja nadugo i naširoko kako ranije tako i danas. Njen značaj za kvalitet društvenog života je neosporan. Međutim, fokus ovog teksta usmjeravam na promišljanje o mogućnostima i nemogućnostima, odnosno vjerskim ograničenjima za konstituiranje javnosti u muslimanskim društvima na temelju poticajnih stavova nedavno izrečenih na jednoj sarajevskoj hutbi.

1. Poticajna hutba

Hutba, govor ili tekst, kaže se, ukoliko isprovociraju pitanje ili razmišljanje smatraju se dobrim i uspjelim. Nakon saslušane džumanske hutbe teološki visokoobrazovanog i uglednog mlađeg bosanskog alima, postavim sebi niz pitanja. Iznosim ovdje neka od njih. Da li izvori islama uopće omogućavaju konceptualizaciju javnosti kakvu danas u svijetu poznajemo, u njoj sudjelujemo i na nju se pozivamo? Da li javnost može imati ikakvu ulogu u muslimanskim društvima? Da li je pozivanje na glas ili stav javnosti u koliziji s intencijama islama? Šta je supstitucija za javnost?²

Možda se ova pitanja, naizgled, mogu činiti posve perifernim, međutim, ona su itekako važna i suštinska za funkcioniranje savremenih demokratskih društava. Ako nema javnosti, teško je zamisliti postojanje kompetentnog javnog mnijenja, valjanog društvenog dogovora i konsenzusa ili, pak, javne (društvene) odgovornosti. Ako nema aktivne javnosti, mediji su najobičnije propagandne alatke u rukama njihovih vlasnika i osnivača – neki to jesu sa ili bez javnosti, međutim, pluralnost omogućuje

stanovit balans. Nadalje, bez javnosti, komunikološke dimenzije i potencijali savremenih društava opasno se reduciraju a totalitarne osnažuju.

Moj prvi odgovor na gornje zapitanosti bio je negativan: izvori islama, preciznije kazano njihovo tumačenje, ne ostavljaju prostora za savremenu konceptualizaciju javnosti i svega što iz nje proizlazi. Iznese ni argumenti na hutbi bili su u tom pogledu nedvosmisleni.

Vjerujem, međutim, da se savremenom čovjeku, odraslom u zapadnoj obrazovnoj i društvenoj kulturi i, usto, privrženom islamu, teško pomiriti s negativnim odgovorom. Naime, teško je prihvatiti redukciju raznolikih formi društvenog života i uskratiti ga za mnogobrojne korisne darove i blagodati koje donosi postojanje razvijene, društveno osjetljive i osviještene javnosti.

Premda je bezbroj primjera manipulacije općom i ciljanom javnošću ili namjerno pogrešnih usmjerenja fokusa javnosti u liberalnim i razvijenim zapadnim društvima, ipak je mnogostruko gore stanje bez postojanja slobodne javnosti. Možda nije posve adekvatan argument za potkrepu gornje tvrdnje, ali nije mi poznat primjer masovnog, dobrovoljnog i dugotrajnijeg migriranja ljudi (bjegžanije) iz liberalnijih i ekonomski razvijenijih područja, s kakvom takvom slobodnom javnošću, u diktatorske i totalitarne države u kojima se opseg javnosti i javnog mnijenja iscrpljuje u mišljenju i stavu jednog vođe i jedne ideologije. Praksa pokazuje, valjda i to nešto govori, da je smjer migracija obrnut. Vjerski krajnje površno objašnjenje ove pojave moglo bi biti da šejtan čini veoma privlačnim grijeh pa mu ljudi hrle, a u liberalnim društvima grijeh je "na izvolite". U načelu, tačna je tvrdnja o atraktivnosti grijeha ljudskim strastima, međutim,

² Moram priznati da je nakon Gaze fenomen javnosti i javnog mišljenja, a posebno slobodnih i profesionalnih medija, obezvrijeđen i obesmišljen. Dugo i mukotrпно građen svijet i ideal demokratske javnosti sahranjen je u ruševinama

i nevinog krvi desetina hiljada ljudskih bića u Gazi. Uprkos krajnje gorčine i dubokog osjećaja izdaje i iznevjerenosti ideala demokratske javnosti i ljudskih prava, prije svega od onih koji su ih proteklih desetljeća stavljali na pijedestal

svjetskih vrijednosti, potrebno je i dalje o ovom fenomenu raspravljati i pisati, vjerujući, ipak, da ima smisla borba za ljudsko dostojanstvo koje uključuje i odgovornu slobodu mišljenja i govora u svim okolnostima.

i ovi drugi (diktatori i diktature) učiniše dostojanstven i savjestan život gotovo nemogućim.

Istina, tema hutbe nije uopće bila javnost, javno mišljenje ili mediji, tako da hatib nije ni imao namjeru da obrazlaže ovo pitanje. Tema je bila odnos muslimana naspram vlasti. No, stavljajući se u poziciju prosječnog slušaoca, razumio sam da – osim poslušnosti vlastima (koju, dakako, vrše muslimani), strpljenja i trpljenja, zatim kritike u “četiri oka” (da niko drugi ne čuje i ne sazna), te dove – ustvari, nema drugih vjerom preporučenih mogućnosti da se izrazi oprečni stav, neslaganje, utječe na vlast, vrši javni verbalni i neverbalni pritisak. Pomislih: ako je, pak, to preovlađujući stav ili tumačenje uleme, mnogo je jasnije zašto je javnost u muslimanskim zemljama takva kakva jeste i zašto ne treba gajiti iluzije da aktivne ili društveno angažirane javnosti uopće može biti u takvim društvima. Štaviše, postaje jasnija i razumljivija autoritarna priroda pojedinih vladajućih struktura u muslimanskim državama i pacifikacija svakog ozbiljnijeg opozicionog djelovanja, čak i s pozicija vjerskog autoriteta ili tumačenja vjere.

Polazeći od logičkog i razumljivog stava da vjera nalaže da se pretpostavljenima upućuju savjeti, hatib je pojasnio da treba ukazivati na njihove greške, upućivati ih na dobro “a najbolje je da to činimo tajno, ne pred drugima”, jer poslovice kaže: “Ko ukazuje na grešku tajno, on savjetuje, a ko to čini javno, on sramoti”. Međutim, ako nismo u stanju doći do “naših predstavnika da ih nasavjetujemo onda imamo drugu mogućnost koja je pred nama, a to je da upućujemo dove Uzvišenom Allahu da ih pomogne i popravi”, dodao je hatib.

U popularnim edukativno-informativnim vjerskim tekstovima (ne mislim na ozbiljnu islamsku literaturu) i u raznovrsnim internetskim objavama susreće se širok spektar vjerskih argumenata koji potkrepljuju spomenuti hatibov pristup, naročito

kada je riječ o odnosu prema vlasti. Neki su i korišteni u ovoj hutbi. Navest ću nekoliko primjera. Auf b. Malik, r. a., prenosi da je Poslanik, a. s., kazao: “Najbolje vaše vođe su oni koje volite i koji vas vole, za koje dove činite i koji za vas dove čine, a najgore vaše vođe su oni koje mrzite i koji vas mrze, koje proklinjete i koji vas proklinju.” Rekli su: “Hoćemo li se protiv takvih boriti?” Rekao je: “Ne, sve dok obavljaju namaz” – hadis bilježi Muslim. Naspram loših postupaka vladara preporučuje se strpljenje: “Ko kod svoga zapovjednika vidi nešto što mu nije drago, neka se strpi, jer ko se odvoji od zajednice koliko pedalj pa umre, umro je džahilijetskom smrću.” (Buhari) “Ako kod svojih vladara vidite nešto što ne volite, mrzite njihova djela, a ne uskraćujte im svoju poslušnost.” (Muslim) “Ko želi da savjetuje nekoga na vlasti o nečemu, neka to ne čini javno, već neka ga uzme za ruku i učini to nasamo. Ako prihvati savjet, dobro i jest, ako ne prihvati, ovaj je obavio svoju dužnost.” (Ahmed)

U izravnom sučeljenju s ovim hadiskim predajama, zapravo, šta prosječnom vjerniku preostaje? Jednostavno da ih prihvati, sa strpljenjem i poslušnošću! Poslušno ih, pak, prihvatajući, neminovno ostaje zbunjenost kako ih dovesti u shvatljivu korelaciju s drugim hadiskim predajama u kojima se potenciraju potpuno drugačiji pristupi ili s kur’anskim nalogima kojima se iscertava društveno angažirani i energični lik vjernika.

Ne sporeći načelnu ispravnost i vjerodostojnost hatibovog pristupa i postojanje argumentacije za njega, prednji, tek-tako, izdeklamirani iskazi, bez određene kontekstualizacije, u okolnostima savremenog života mogu biti frustrirajući. Naime, mogu voditi ka društvenoj pasivizaciji i anesteziranju velikog ljudskog potencijala, uz uvjerenje da je to intencija islama i ispravne vjerske prakse. Umjesto širokog udruživanja i organiziranja pojedinačnih napora i sposobnosti u pitanjima općeg interesa – a efikasno i pravedno vršenje vlasti tiče se svih i njene posljedice dotiču se svih

– stječe se dojam kako islam preferira individualni pokušaj utjecaja, nepovezan i neumrežen pojedinačni napor kako bi se osigurala tajnost i izbjeglo sramoćenje. Štaviše, dovoljan je tihi individualni pokušaj i time se “obavila dužnost”. Usto, dova zamjenjuje planski i dugotrajni napor.

U ekstremno represivnim sistemima ili određenim kriznim situacijama i opasnostima, ovaj pristup može biti donekle razumljiv, jer se otvoreno život ne izlaže riziku i pomaže umirenju savjesti da se makar nešto čini. U svim drugim okolnostima teško se može opravdati, i neminovna posljedica ovakvog pristupa je umrtvljivanje i pasivizacija javnosti, tj. najvećeg dijela društva. Da se stvar ne idealizira (miljama smo daleko od idealnih društava, vlasti i vladara), iskustvo pokazuje da je “tajni savjet” najnedjelotvorniji, a vlasti najprihvatljiviji. Pozicija moći lahko, i uglavnom bezopasno, uklanja “tajne savjetnike”. Tajno savjetujući “naše pretpostavljene” u firmi, ustanovi, državnoj instituciji savjetnik se bespomoćno i direktno izlaže bijesu i osveti “naših pretpostavljenih”; kreira im mogućnosti da ga se “likvidira” u tišini. Kako bi se izbjegle neprijatnosti, radije se bira šutnja i “gutanje” nezadovoljstva.

2. Tri aspekta javnosti u korelaciji s tumačenjima islama

No, da se vratim osnovnom pitanju: da li izvori islama o(ne)mogućavaju konstituiranje javnosti? Stoga sužavam opća razmatranja o javnosti na detaljnije propitivanje ili razumijevanje tri suštinska aspekta javnosti u korelaciji s određenim tumačenjima islamskih izvora. Prvi je mogućnost slobodnog i autonomnog okupljanja ili udruživanja svjesnih i angažiranih pojedinaca oko pitanja od javnog interesa. Drugi je legitimnost spontane ili potaknute javne rasprave iz koje se konstituiraju javno mnijenje. I treći je legitimnost nametanja ili instrumentalizacije javnog i glasnog mišljenja kao mehanizma javnog pritiska i korekcije vršenja vlasti, bilo da je riječ o

ograničavanju samovolje ili korekcije vladinih postupaka i mjera, te insistiranje na njegovoj punovažnosti u društvenom životu.

2.1. Udruživanje radi javnog interesa

Udruživanje pojedinaca radi zaštite javnog dobra i prevencije devijantnog ponašanja ima snažne kur'anske poticaje. Naređivanje dobra, a odvracanje od zla ("Vi ste najbolji narod koji se ikad pojavio: tražite da se čini dobro, a odvracate od zla", Ali Imran, 110) jedno je od temeljnih kur'anskih načela kojim se zadužuju muslimani i po njemu se trebaju isticati u odnosu na druge grupe. Oko njegove primarne važnosti uvijek je postojao konsenzus u muslimanskoj zajednici. Nadalje, bitna zadaća muslimanskog društva je da čuva i očuva red na Zemlji ("Ne pravite nered na Zemlji", El-Bekare, 11, a u sličnim smislovima ponavlja se i na mnogim drugim mjestima). Da bi se to uspješno postiglo potreban je angažman i konstruktivan doprinos svakog pojedinca.

Nesumnjivo, to su elementi koji podupiru okupljanje ljudi i formiranje javnosti i javnog mišljenja o konkretnim pitanjima, čemu se daje vjerski smisao i zaduženje. Štaviše, međusobna saradnja i pomoć u dobročinstvu i bogobožnosti, a nesudjelovanje u grijehu i neprijateljstvu (El-Maide, 2) ima imperativni karakter. Kur'anski pozivi na razmišljanje, upotrebu razuma i darovanih umskih sposobnosti (o stvaranju svijeta, strukturi kosmosa, čovjeku, historijskim mijenama i sudbinama), u kombinaciji s datim visokim počastima znanju i učenosti, odgovornostima znanog i učenog, ustvari, daju snažan racionalni, moralni i duhovni podsticaj za okupljanje učenih i savjesnih pojedinaca, njihovo udruživanje i angažiranje u javnim pitanjima i poslovima. Zašto dar razuma ne bi bio

energično i glasno korišten da se razmišlja i razgovara o društvenim procesima i problemima, vršenju vlasti i političkim odlukama? Zašto se oni "koji su razumom obdareni" ne bi udruživali i koristili svoj potencijal u društvenim pitanjima i odnosima? Zar je razum darovan samo za jednu dionicu razmišljanja i upotrebe?

Da rezimiram, ne samo da ne postoje zapreke udruživanju, okupljanju i organiziranju pojedinaca (javnosti) kako bi svojim zajedničkim snagama osmišljavali zajednički doprinos, podržavali i brinuli se o pitanjima javnog dobra, morala, ekonomskog i društvenog progresa i pravde, nego u tome imaju snažan nalog kur'anskih načela. Štaviše, spomenuta načela na to ih obavezuju i takvom angažmanu daju puni vjerski smisao. Intencije pojedinih kur'anskih poruka i zahtjeva mogu se jedino realizirati angažmanom cijelog društva ili učešćem velikog broja pojedinaca.

2.2. Legitimnost javne rasprave

Bitan element za konstituiranje javnosti jeste legitimnost spontane ili potaknute javne rasprave o pitanjima općeg dobra bez diktata ili straha od vlasti. Legitimnost se izvodi iz krajnje pojedinačne ljudske odgovornosti za svoja djela i svoja stanja. U konačnici, svaki pojedinac snosi odgovornost za vlastito stanje i postupke, jer Kur'an insistira na pojedinačnoj odgovornosti pred Bogom. (El-En'am, 94) Odgovornost je na pojedincu za činjenje ili nečinjenje, što uključuje slijedenje nepravedne vlasti ili, pak, zagovaranje promjene njenog karaktera legitimnim sredstvima. S tim da početak promjene bude, odnosno krene iznutra. "Kakvi vi budete, takvi će vam biti i vaši vladari" – u nekim izvorima ovaj iskaz se smatra i hadisom – snažno potencira

važnost i uzročno-posljedičnu odgovornost moralnog života pojedinca i društva za karakter vlasti. Vlast se iz pojedinaca i društva iznjedruje, ona im dolikuje i takva je prema zaslugi, onome što su bili ili što jesu danas. Preduvjet da bi vlast bila ogledalo i odraz želja, stremljenja, moralnih ideala i materijalnih potreba pojedinca i društva jeste postojanje aktivne javnosti koja ima raspoloživ i pravično reguliran prostor i ambijent za otvoren dijalog radi kristalizacije za vlast usmjeravajućih vrijednosti i potreba. Hasan Basri je rekao čovjeku koji je proklinjao Hadžadža: "Nemoj to raditi, krivicu što je on takav snosite vi sami."

Poslušnost vlasti u onome što je grijeh i nemoral, nasilje i nepravda predstavlja grijeh i vodi cijelo društvo u propast. Kur'an navodi primjer zabludjelog naroda, jer pristaje na tiransku i pokvarenu vlast. Faraon je zaveo svoj narod, koji mu se pokorio i postao je griješan. (Ez-Zuhruf, 54) Volja vladara nije apsolutna i ne oslobađa pojedinca moralne i profesionalne odgovornosti. Es-Subki, egipatski alim iz 14. stoljeća, smatrao je da "egzekutor mora znati da ako mu dovedu čovjeka za kojeg zna da je nepravedno osuđen, on ga ne smije ubiti", a ukoliko bi izvršio taj čin pod prisilom, snosio bi krivičnu odgovornost. (Šahinović)

Okolo javnog interesa i općeg dobra muslimanska javnost ne može biti pasivna, nezainteresirana, nego aktivna javnost koja raspravlja i uključuje se u probleme i život društva. Ne treba joj vanjski poticaj ili odobrenje vlasti i države. U pitanjima javnog interesa ili općeg dobra muslimani bi morali činiti *svjesne* i *aktivne* javnosti koje "uviđaju da sudjeluju u problemskoj situaciji" i koje komuniciraju i organiziraju se "da bi nešto poduzele u određenoj situaciji".³

³ James Grunig i Todd Hunt (1984:145) definiraju *svjesne javnosti* onima koje "uviđaju da sudjeluju u problemskoj situaciji, ali to saznanje nisu podijelile s drugima; *aktivne javnosti* su one koje komuniciraju i koje se organiziraju da

bi nešto poduzele u određenoj situaciji". Navedeno prema: Iko Skoko, Zdeslav Milas, Zoran Tomić, „Odnosi s javnošću: javnost i javno mišljenje“, u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu za 2007.*, str. 213, pdf, <http://>

journal.fpn.unsa.ba/index.php/bjss/article/download/68/57 (pristupljeno, 4.3.2024) U literaturi se susreću generalne podjele na *javnost* i *ravnodušnu (apatičnu) javnost*, odnosno *pasivnu javnost*, koju ne zanima nijedna tema,

2.3. Javno mišljenje kao instrument korekcije

Treći aspekt javnosti, koji je ovdje u fokusu pažnje, ogleđa se u legitimaciji javnog mišljenja kao instrumenta pritiska i korekcije vlasti i vladinih odluka. Izvori islama, kao što je naprijed izloženo, ne predstavljaju smetnju udruživanju i organiziranju pojedinaca u manje ili veće interesne grupe i vođenje razgovora, dijaloga ili argumentiranih rasprava o važnim pitanjima i problemima njihovog života. Štaviše, mnogo je vjerskih podsticaja za takav angažman. Međutim, kakav značaj i obaveznost imaju takva mišljenja i prevladajući stav koji nastaje u tim debatama?

Više je primjera iz života Muhammeda, a. s., koji svjedoče o prihvatanju stava ili iskustva javnosti (oprašivanje palmi, Bitka na Hendeku). Instrukтивно je predanje o namjeri halife Omera da ograniči visinu mehra i odustajanje nakon argumentiranog prigovora javnosti. Također, za halifu Omera navodi se da je tražio da bude spriječen u slučaju pogrešne odluke. Kad je dobio potvrdu od prisutnih muslimana da bi ga ispravili u slučaju pogreške, zahvalio se Allahu što je “dao da među vama ima onih koji će ispraviti Omerove greške!” Intencija kur’anskog principa šure i dogovaranja na specifičan način kreira podlogu za aktivno učešće kvalificirane i kompetentne javnosti u državnim ili općim poslovima i uvažavanje njenog stava. Pokornost “pretpostavljenima” (ulul-emr) pretpostavlja moralnu i stručnu izvrsnost pretpostavljenih, vlast meritokratije, tj. vladavinu znanja, najsposobnijih i najmoralnijih na najodgovornijim upravljačkim mjestima.

Neki islamski pravници smatraju glavnim ciljem šerijata “postizanje

dobrobiti i otklanjanje nereda”, a ustvari radi se o “jedinstvenom cilju, koji ima dva aspekta, tako da su svi propisi šerijata upravljani ‘opštem dobru’ (el-hajr el-āmm)”. (Karčić, 2011: 13) U ovom kontekstu suštinsko je pitanje šta je *opće dobro* ili *javni interes* i ko ga određuje?

U modernim zapadnim političkim i društvenim konceptima javni interes i javno dobro uglavnom se derivira iz zaštićenih vrijednosti definiranih nacionalnim ustavima i konvencijama o temeljnim slobodama i ljudskim pravima. Primjera radi, u evropskom prostoru uglavnom se vrši usklađivanje s *Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama* kojom se garantira nepovredivost prava na život, zabranu mučenja, ropstva i diskriminacije, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na privatni i porodični život, pravo na slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja, pravo na obrazovanje i udruživanje. Ograničenje osnovnih prava i sloboda uvjetovano je utemeljenjem na zakonu “u interesu javne sigurnosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih”, s tim da ograničenja moraju biti neophodna u demokratskom društvu i proporcionalna obimu prijetnje zbog koje se uvode (*Evropska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama*).

Islamsko pravo poznaje vrijednosti (darūrijāt) koje su neophodne za održavanje ljudskog društva i pravednog poretka u njemu, a to su: vjera (din), život (nefs), razum (akl), čast (ard) i imovina (māl), dok neki pravници tome dodaju i potomstvo (nesl). Ustvari, ove “vrijednosti poznaju i štite svi pravni sistemi civiliziranih naroda bez obzira na to da li se označavaju kao božansko pravo, prirodno pravo ili vječno pravo”. (Karčić, 2011: 13)

Zaključak koji se, nesumnjivo, može izvesti jeste da se javnost u muslimanskim društvima može i mora konstituirati oko zaštite i očuvanja navedenih vrijednosti i u tome se mora glasu javnosti priznati odgovarajuća težina. Međutim, čini se da suštinski problem u muslimanskim društvima nastaje oko učešća javnosti u političkoj sferi, u vođenju javne debate oko upravljanja društvenim i materijalnim resursima ili rada i funkcioniranja javne vlasti. Neka tumačenja islama, o kojima je naprijed bilo riječi, obeshrabruju pojedinca da se odlučnije zalaže za principe dobra i pravde. Ustvari, idu naruku samo “našim pretpostavljenim” i onima koji vrše vlast.

Kada je riječ o vlasti u njenoj savremenoj praksi i realizaciji, mora se imati na umu prevaziđenost srednjovjekovnog koncepta u kojem je temeljni element i sinonim ukupne vlasti pojedinac-vladar (sultan, emir, halifa, padišah). Naime, u tom ranijem muslimanskom konceptu uglavnom je bio govor o vladaru – jednoj osobi, monarhu. Dovoljno se prisjetiti brojne klasične literature čija je centralna tema savjet vladaru ili vladarima. Savremeni koncept vlasti podrazumijeva političke i društvene institucije, razgranat sistem, decentraliziranu moć mreže i vlast za čije je funkcioniranje neophodna javnost. Ustvari, ovaj koncept vlasti implicira javnost, aktivnu i angažiranu javnost kojoj tumači islama moraju osigurati argumentativnu podlogu i legitimitet, naravno, ukoliko žele pratiti potrebe i izazove modernog života.

Kada se sagledava cjelina kur’anske i hadiske poruke koja se može dovesti u kontekst aktivnog poticanja pojedinaca na javno učešće u pitanjima općeg dobra zajednice ili

nema nikakve inicijative, te se stoga i ne smatra javnošću, za razliku od aktivne javnosti koja traži informaciju i odgovara na inicijative. Kirk Hallahan javnosti dijeli na: 1. svjesna javnost (visokog znanja – male uključenosti), 2. aktivna javnost (visokog znanja – visoke uključenosti)

3. probuđena javnost (niskog znanja – visoke uključenosti), 4. neaktivna javnost (niskog znanja – niske uključenosti), 5. nejavnost (nema znanja – nema uključenosti). Vidjeti: „Inactive Publics: The Forgotten Publics in Public Relations“. Dostupno na: <https://hallahan.info/wp-content/uploads/2024/03/research-inactivepublics.pdf> (pristupljeno 10.11.2024) Analogno ovim podjelama, u većini muslimanskih zemalja javnost se može okarakterizirati kao nejavnost, odnosno pasivna ili neaktivna javnost, niskog znanja i niske uključenosti.

procjenu rada nositelja javnih odgovornosti, može doći do unutarnjeg konflikta koji se ogleda u tome: kako korpus stavova i tumačenja, o kojima je bilo naprijed riječi, pomiriti s kur'anskom naredbom o ustrajnom naređivanju dobra i sprečavanju zla, ili da se umjesto borbe za pravdu (bitan kur'anski imperativ) preporučuje strpljenje i trpljenje nepravde vlasti i njenih štetnih postupaka. "Najbolji džihad je reći istinu pred nepravедnim vladarem" ne uklapa se u ranije spomenuti koncept. Zar se danas istina ne govori putem medija i putem javnosti? Može li se to smatrati dobrim džihadom? Također, postupak Ebu Bekra prilikom preuzimanja hilafeta i javni poziv da ga se podrži u onom što je dobro i spriječi ili pozove na odgovornost u slučaju pogrešnih postupaka traserio je drugačiji odnos i legitimirao je javnost kao bitan korektivni faktor. Nije pozvao da ga samo savjetuju u četiri oka i samo za njega dovu upućuju.

U hijerarhiji aktivnosti koje čovjek treba poduzeti dova nijednu ne odmienuje, premda dolazi i prva i posljednja; na početku, u vidu traženja blagoslova i pomoći za namjeravanu aktivnost, te na kraju, nakon svih drugih (nakon ruke i jezika). Može se posmatrati i kao izraz nemoći i slabosti, ako bi se pravila analogija s hadisom u kojem se poziva musliman koji vidi zlo da ga spriječi rukom, jezikom ili osudi srcem – ako ne može nikako drugačije – ali je to najslabiji dio imana. Također, primjeri u kojima se podstiče činjenje dove za vladara, ne isključuju druga sredstva djelovanja; ovim primjerima više se pokazuje dodatna briga odgovornih pojedinaca (alima) za dobrobit društva i njihovo zazivanje dodatne podrške vlasti da ispuni preuzeti emanet u odnosu na društvo. Imam Ahmed je rekao: "Ja – i danju i noću – upućujem dove za njega (vladara) da mu Allah podari uspjeh i smatram to svojom obavezom." Fudajl ibn Ijad je govorio: "Kada bih znao da imam

dovu koja mi je primljena, ja bih je odredio samo za vladara." Pa mu je rečeno: "O Ebu Alija, objasni nam to." "Ako bi tu dovu iskoristio za sebe, ona ne bi više nikog obuhvatila (tj. samo bih ja imao koristi od nje), a ako bih je odredio za vladara, onda bi on bio bolji, a sa njegovim popravljanjem popravili bi se i ljudi i zemlja."

3. Muslimanski doprinos

Jasno je da postoje mnogobrojni iskazi i tumačenja za kojima se može posegnuti u susprezanju i blokiranju organiziranog i javnog verbalnog otpora vlasti ili otvorene kritike društvenih procesa kojima vlast upravlja, čak i kada su očite njene negativne implikacije. Ovi iskazi potiču ravnodušnost i distanciranje. Iz tih tumačenja može se razumjeti kako se ne treba aktivno i javno boriti protiv nepravde ili pružati otpor, jer se time može izazvati nered koji bi neprijatelj mogao iskoristiti protiv muslimana. Odsustvo aktivnog i organiziranog otpora nepravdi olakšava opstanak na vlasti represivnih režima u muslimanskom svijetu, koji djelom svoje represivne manire legitimiraju selektivnim i jednostranim tumačenjima islamskih propisa. U tome nije krivica izvora islama, nego onih koji ne umiju ili ih ne smiju kontekstualno tumačiti. Posljedično tome, gdje je represija, ne može postojati aktivna javnost.

Istodobno, imamo značajan niz kur'anskih i priličan broj hadiskih iskaza kojima se stavlja u dužnost otpor nepravdi, zlu i moralnim pošastima. Štaviše, Kur'an ide mnogo više iznad toga, jer, kako kaže Fazlur Rahman, Kur'an želi da muslimani uspostave politički poredak na Zemlji "radi stvaranja jednog egalitarnog i pravednog moralno-društvenog poretka", koji će eliminirati "korupciju na Zemlji (fasad fil-erd)" i "poboljšati Zemlju". (Rahman, 2011: 129) To se može učiniti jedino aktivnim doprinosom svih pojedinaca.

Polazeći od očigledne činjenice da izvori islama imaju mnogo toga značajnog reći o fenomenu javnosti i da mogu punovažno participirati u teorijskom i praktičnom krućijalnom doprinosu savremenog oblikovanja javnosti, neodgodivo je potrebno promišljati u čemu bi se ogledao muslimanski, islamski doprinos humanijem teorijskom utemeljenju i razvoju koncepta javnosti, praksama komuniciranja s javnošću i uopće pozicije javnosti u društvu? Prije svega u eksplikaciji onih teorijskih dimenzija fenomena javnosti u kojima će se argumentirano i dosljedno insistirati da njene prakse budu u službi ljudskog dostojanstva, vrijednosti života, istine i društvene pravde. U tome da se podstiče nastanak i razvoj prosvijećene, stručne i kvalificirane javnosti u pojedinim područjima čiji glas mora imati težinu i priznanje. U tome da društvo (javnost) ima pravo na istinu i da mu se saopćava cijela istina, odnosno da se osuđuje i izbjegava manipulacija javnošću. Islamska misao, siguran sam, ima izvorni doktrinarni potencijal i resurse za utemeljenje teorijskih načela i praksi javnosti i javnog komuniciranja u kojima će se prepoznavati odgovornost motiviranih pojedinca i društva za javno dobro i javni moral.

Usto, vrijedno je promišljati, ukoliko postoji prosvijećena, kvalificirana i osviještena javnost, da li bi se na njeno prosuđivanje moglo primijeniti pravilo: Ako prosvijećena javnost pogriješi, nema grijeha, jer se brinula o općem interesu, poput mudžtehida koji i u slučaju greške ima nagradu za uloženi trud? "Moj ummet se neće složiti (ujediniti) na zabludi", u drugim verzijama: "Allah nikada neće moj ummet sakupiti u zabludi i Allahova ruka je sa džematom (zajednicom)", odnosno "Moj ummet se neće usaglasiti na zabludi", značniti je hadis koji se može smatrati i pohvalom kvalificiranom većinskom mišljenju i kvalificiranoj javnosti. U sagledavanju javnosti i javnog

mišljenja iz islamske perspektive, po načelu analogije, interesantan je princip konsenzusa (idžma) u islamskom pravu.

Zaključak

Fenomen javnosti u njegovom savremenom razumijevanju predstavlja važnu temu i područje teološkog promišljanja. Izvori islama daju širok okvir u kojem se može razvijati koncept javnosti komplementaran s islamskim vrijednostima koje je potrebno ugrađivati u savremene teorijske rasprave i komunikološke prakse. Zagovaranje kultiviranja odgovorne i prosvijećene javnosti koja je svjesna, informirana i aktivna u pitanjima općeg interesa – i po tome se razlikuje od amorfne mase, svjetine – ima puno utemeljenje u islamskim izvorima i autentičnoj praksi.

Da bi se u muslimanskim društvima i državama produktivno i efikasno konstituirala javnost, ključno je graditi poticajan ambijent za razvoj raznolikih društvenih, političkih i kulturnih institucija

(pored vladinog, razgranat civilni sektor) u njihovoj odgovornoj autonomnosti djelovanja koja se regulira pravednim zakonima i jasnim nadležnostima. Dakako, to traži promjenu razumijevanja koncepta vlasti, koja ne može biti oličena u pojedincu (vladaru, kralju, monarhu), nego je to složen i umrežen sistem nadležnosti i odgovornosti u službi društvene pravde i materijalno-duhovnog rasta, integriteta pojedinca i društva. Ukoliko je kompletna društvena i politička stvarnost podređena vlasti, koja po svojoj prirodi želi nadzirati i uređivati sva područja života (posebno kada nema stvarni izborni legitimitet), ne ostavlja se prostor za konstituiranje javnosti kao društvenog prostora za raspravu i debatu o pitanjima organizacije javnog života i odgovornosti vršilaca javne vlasti.

Muslimanska društva bez aktivne javnosti drže se u stanju malodobnosti, nezrelosti, nepovjerenja u njihovu procjenu i javni sud. Usljed toga, lišena znanja i iskustva aktivne participacije u javnom životu i bez prilike da odraste, neće nikada

doći u stanje zrelosti. Javnost treba odgajati kako bi bila sposobna vršiti validiranje javnih politika i postupaka. Vjerski autoritet može iskazati i legitimirati opća načela, principe i ciljeve iz perspektive vlastitog razumijevanja vjerskih izvora i društvenih procesa; educirati svoje sljedbenike i participirati u razvijanju svijesti građana. Vjernik-građanin participira u javnosti i javnom mnijenju, uključujući i vjerske autoritete, ali ovi posljednji ne kao sudije i presuditelji, nego kao dobronamjerni mjerodavni učesnici.

Kada je posrijedi javnost kao društveni fenomen velikog značaja i društveni milje u kojem se kristaliziraju opći interesi i potrebe pojedinaca i grupa, ili gdje se vrši slobodna i otvorena intelektualna i kulturna interakcija različitih slojeva društva, iskazuju potrebe i raspravlja o brigama i izazovima, neodgodiva je dužnost islamskih autoriteta da promišljaju pitanja javnosti i javnog mišljenja u kontekstu njihove uloge u funkcioniranju savremenih društava.

Literatura

- Bal, Fransis (1997). *Moć medija: mandarin i trgovac*. Beograd: Clio.
- Evropska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama*. Dostupno na: https://www.ustavisud.ba/uploads/documents/evropska-konvencija-bs_1611399649.pdf
- Hallahan, Kirk. "Inactive Publics: The Forgotten Publics in Public Relations", *Public Relations Review*, 26(4):499–515, ISSN: 0363-8111. Dostupno na: <https://hallahan.info/wp-content/uploads/2024/03/research-inactivepublics.pdf>, pristupljeno 10.11. 2024.
- Karčić, Fikret (2011). Zaštićene vrijednosti u šerijatskom pravu. U: Karčić, Fikret, *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*. (2. dopunjeno izd.). Sarajevo: El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Katlip, Skot M., Senter, Alen H., Brum, Glen M. (2006). *Uspješni odnosi s javnošću*. (9. izd). Beograd: Službeni glasnik.
- Kelner, Daglas (2004). *Medijska kultura: studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma*. Beograd: Clio.
- Kunczik, Michael, Zipfel, Astrid (1998). *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*. Zagreb: Friedrich Ebert, Ured u Zagrebu.
- Lamza-Posavec, Vesna (1995). *Javno mnijenje – teorije i istraživanje*. Zagreb: Alinea.
- Nuhanović, Asad (1998). *Fenomen javnosti*. Sarajevo: Promocult.
- Rahman, Fazlur (2011). *Glavne teme Kur'ana*. Sarajevo: CNS, El-Kalem.
- Skoko, Iko, Milas, Zdeslav, Tomić, Zoran, "Odnosi s javnošću: javnost i javno mišljenje". *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu*, 2, 2007.
- Sociološki leksikon* (1982). Beograd: Savremena administracija.
- Šahinović, Rifet. "Odgovor na pojedinac gradi društvo". Dostupno na: <https://preporod.info/bs/article/54781/odgovor-na-pojedinac-gradi-drustvo>, pristupljeno 20. 10. 2024.
- Tomić, Zoran (2008). *Odnosi s javnošću: teorija i praksa*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis.
- Vočkić-Avdagić, Jelenka (2002). *Suvremene komunikacije: ne/sigurna igra svijeta*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

الموجز

مفهوم الرأي العام في ضوء مصادر الإسلام

أكرم توتساكوفيتش

على الرغم من التحفيز الواضح في القرآن الكريم والحديث النبوي على مشاركة المسلمين الاجتماعية، فإن بعض تفاسير وشروح مصادر الإسلام ترسخ الاعتقاد بأن الإسلام يقيد بدرجة كبيرة التفكير النقدي العلني والفعال والنشاط الاجتماعي، خاصة إذا تعارضت هذه الأنشطة مع سياسة وممارسات النبي الحاكمة. ومن هذه المقاربات والتفسيرات لرسالة الإسلام، يُفهم أن الإمكانيات لصياغة الرأي العام فعال ومتعدد في المجتمعات المسلمة محدودة. فهل الأمر كذلك حقا؟ يبحث هذا المقال في هذه المقاربة ويؤكد على أهمية التفكير الديني والنظري عند الرأي العام عبر مصادر الإسلام، مع الاعتقاد بأن المقال يشجع الكتاب المسلمين الآخرين ذوي المصداقية لكي يهتموا بمزيد من الجدية والتعمق بهذا المجال الاجتماعي المهم من موقع مصادر الإسلام. ويعرب الكاتب عن قناعته بأن مصادر الإسلام توفر إطارا واسعا يمكن من خلاله تطوير مفهوم الرأي العام الذي يتكامل مع القيم الإسلامية التي يجب إدراجها في المناقشات النظرية المعاصرة وممارسات التخاطب.

الكلمات الرئيسية: الجمهور، الرأي العام، مصادر الإسلام، الحكومة.

Summary

CONCEPTUALISATION OF THE PUBLIC FROM THE ASPECT OF THE SOURCES OF ISLAM

Ekrem Tucaković

Despite unambiguous Qur'anic and the Hadith texts which encourage Muslims to social engagement, some exegesis of Islamic sources still leave the impression that Islam significantly limits public and active critical opinion and hinders active social engagement, especially if that engagement contradicts politics or practice of the ruling structure. Such interpretations of the message of Islam assume that the prospects for constructing an active and plural public within Muslim societies are limited. Is that, indeed, so? This text analyses such approaches and stresses the significance of theological and theoretical thinking regarding the public society on the basis of Islamic sources, with the hope that it would encourage other credible Muslim authors to take a more serious and diligent approach towards this significant social aspect from within the Islamic view based on its relevant sources. The author here expresses his belief stating that the sources of Islam provide a wide framework within which a concept of society can be constructed which is consistent with Islamic values, which, in turn, need to be incorporated into contemporary theoretical discourses and communication practices.

Keywords: public, public opinion, sources of Islam, government